

<https://doi.org/10.56583/frp.2970>

Ks. Mariusz Kuciński

Akademia Kujawsko-Pomorska

<https://orcid.org/0000-0002-8147-9484>

RELACJA WIARY I KULTURY W NAUCZANIU JANA PAWŁA I BENEDYKTA XVI

Streszczenie

Relacja między wiarą a kulturą była jednym z najważniejszych i najbardziej złożonych tematów poruszanych podczas pontyfikatów Jana Pawła II i Benedykta XVI. Obaj papieże poświęcili znaczną część swojego nauczania refleksji nad tym, w jaki sposób wiara chrześcijańska może i powinna wchodzić w dialog ze współczesną kulturą oraz jak teologia może pełnić rolę pomostu między wymiarem boskim a ludzkim. Pomimo różnic w podejściu – wynikających z osobistych doświadczeń, kontekstów historycznych i odmiennych wrażliwości teologicznych – obaj starali się odpowiedzieć na wyzwania współczesności, proponując całościową wizję osoby ludzkiej, w której wiara, rozum i kultura harmonizują, by promować godność człowieka i dobro wspólne.

Celem niniejszej prezentacji jest ukazanie perspektyw Jana Pawła II i Benedykta XVI na relację między wiarą a kulturą, uporządkowanych wokół kluczowych zagadnień, które uwydatniają zarówno punkty wspólne, jak i różnice w ich nauczaniu.

Słowa kluczowe: *Jan Paweł II, Benedykt XVI, kard. J. Ratzinger, wiara, kultura, rozum, teologia, dialog*

* Ks. Mariusz Kuciński – dr hab., prof. AKP, Dyrektor Instytutu Nauk o Kulturze, Socjologii i Komunikacji Akademii Kujawsko-Pomorskiej w Bydgoszczy, Dyrektor Centrum Studiów Ratzingera Fundacji Watykańskiej J. Ratzingera – Benedykta XVI.

RELATIONSHIP OF FAITH AND CULTURE IN THE TEACHING OF JOHN PAUL AND BENEDICT XVI

Abstract

The relationship between faith, and culture has been one of the most significant and complex themes addressed during the pontificates of John Paul II and Benedict XVI. Both popes dedicated a significant part of their magisterium to exploring how the Christian faith can and should interact with contemporary culture and how theology can serve as a bridge between the divine and human dimensions. Despite differences in their approaches – shaped by personal experiences, historical contexts, and distinct theological sensitivities – both sought to respond to the challenges of the modern world by proposing a holistic vision of the human person, in which faith, reason, and culture harmonize to promote human dignity and the common good.

This presentation aims to explore the perspectives of John Paul II and Benedict XVI on the relationship between faith, and culture, structured around key points that highlight both the convergences and differences in their magisterium.

Keywords: *John Paul II, Benedict XVI, Card. J. Ratzinger, faith, culture, reason, theology, dialogue*

~ . ~

Wstęp

Celem niniejszej pracy jest analiza podejścia dwóch wielkich papieży XX i XXI wieku – Jana Pawła II i Benedykta XVI – do relacji między wiarą, teologią a kulturą. W erze szybkich zmian społecznych i technologicznych, Kościół Katolicki, jako instytucja wiekowa, stawia sobie zadanie adaptacji do współczesności bez utraty swoich zasad i tożsamości. Zarówno Jan Paweł II, jak i Benedykt XVI podejmowali wyzwania związane z dialogiem ze światem, który często zrywał więzi z wartościami chrześcijańskimi. Poprzez encykliki, przemówienia, a także przykład własnego życia, każdy z tych papieży na swój sposób dążył do tego, aby Kościół był nie tylko strażnikiem wiary, ale także aktywnym uczestnikiem kultury i życia intelektualnego.

Jan Paweł II, papież z Polski, który doświadczył na własnej skórze tragicznych skutków totalitaryzmu, podkreślał wartość osoby ludzkiej i potrzebę dialogu międzykulturowego. Benedykt XVI natomiast jako wybitny teolog i intelektualista, zwrócił uwagę na konieczność zachowania równowagi między rozumem a wiarą, aby przeciwstawić się współczesnemu relatywizmowi i utracie sensu moralnego. Przedstawienie wizji obu papieży pozwala zrozumieć różnorodność,

ale i głębię współczesnego nauczania katolickiego, które wciąż wywiera wpływ na życie społeczne i kulturowe.

1. Jan Paweł II i jego wizja spotkania wiary i kultury

Wpływ personalizmu na nauczanie Jana Pawła II

Pierwsza encyklika Jana Pawła II, *Redemptor Hominis*¹, przedstawia wizję Kościoła, w której człowiek zajmuje centralne miejsce. Papież opisuje człowieka jako istotę obdarzoną godnością i stworzoną na obraz Boga, wskazując, że „człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła”². To wyrażenie stało się niejako fundamentem jego pontyfikatu, a także przykładem podejścia personalistycznego, którego papież nauczył się, studiując filozofię pod wpływem filozofów katolickich, takich jak Emmanuel Mounier. Personalizm Jana Pawła II kładzie nacisk na godność osoby, jej wolność i odpowiedzialność, co stanowi fundament jego podejścia do relacji wiary z kulturą.

Przywiązanie papieża do personalizmu widoczne jest także w jego licznych wystąpieniach i przemówieniach skierowanych do różnych grup społecznych i zawodowych, w których podkreślał wartość każdej osoby oraz konieczność ochrony godności ludzkiej. Jan Paweł II widział w człowieku istotę zdolną do poznania prawdy oraz otwartą na dialog z Bogiem. Dlatego jednym z jego celów było przedstawienie Kościoła jako wspólnoty, która troszczy się o dobro osoby ludzkiej i aktywnie uczestniczy w budowie społeczeństwa opartego na wartościach.

Obrona godności człowieka

W encyklice *Evangelium Vitae*³ Jan Paweł II formułuje mocny sprzeciw wobec tzw. „cywilizacji śmierci”⁴, czyli postaw i działań godzących w życie ludzkie. Papież zwraca uwagę na zagrożenia, takie jak aborcja, eutanazja, a także nieetyczne eksperymenty biotechnologiczne, które traktuje jako przejawy odrzucenia

¹ Jan Paweł II, *Redemptor Hominis*, 1979.

² Tamże, n. 14.

³ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae*, 1995; M.A. Kopiec OFM, *Sacralità della vita umana nell'Enciclica di Giovanni Paolo II "Evangelium Vitae" – 25 anni dalla promulgazione*, „Teologia w Polsce” 2019, 13,2, ss. 111–140; A. Papisca, *Omaggio a Giovanni Paolo II – costruttore di pace – all'insegna di tutti i diritti umani per tutti*, <https://unipd-centrodirittiumani.it/it/temi/omaggio-a-giovanni-paolo-ii-costruttore-di-pace-allinsegna-di-tutti-i-diritti-umani-per-tutti> [dostęp: 09.05.2025].

⁴ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae* n. 95; *Un grido nacque del cuore: la testimonianza di Giovanni Paolo II contro la "civiltà della morte"*, <http://www.centrostudifrancescani.it/site/2012/04/un-grido-nacque-del-cuore-la-testimonianza-di-giovanni-paolo-ii-contro-la-civiltà-della-morte/> [dostęp: 09.05.2025]; B. Capelli, „Convertitevi”: 25 anni fa il grido di Giovanni Paolo II contro la mafia, <https://www.vaticannews.va/it/chiesa/news/2018-05/giovanni-paolo-ii-mafia-agrigento-convertitevi.html> [dostęp: 09.05.2025].

fundamentalnej wartości ludzkiego życia. *Evangelium Vitae* to nie tylko obrona życia, ale także wezwanie do budowania „cywilizacji życia”⁵, która opiera się na szacunku dla każdej osoby, bez względu na jej stan zdrowia, wiek czy status społeczny. Z kolei w encyklice *Veritatis Splendor*⁶ papież podkreśla, że obiektywna prawda moralna jest nieodzownym elementem autentycznej wolności. Jan Paweł II zwraca uwagę, że współczesna kultura coraz częściej traktuje prawdę relatywnie, co prowadzi do upadku moralności i rozmycia granic między dobrem a złem. W *Veritatis Splendor* papież przedstawia nauczanie Kościoła jako „prorocze światło”⁷, które wskazuje drogę ku autentycznemu szczęściu i doskonałości ludzkiej. Obrona prawdy w nauczaniu moralnym Kościoła jest dla Jana Pawła II kluczowym warunkiem budowania społeczeństwa opartego na wartościach.

Relacja między wiarą a kulturą

W przemówieniu do UNESCO w 1980 roku Jan Paweł II wyraził głęboką troskę o kultury narodowe i ich prawo do zachowania własnej tożsamości⁸. Przemówienie to stało się jednym z najważniejszych punktów odniesienia dla jego wizji dialogu Kościoła z różnorodnymi kulturami⁹. Papież mówił, że „kultura jest wyrazem człowieczeństwa”¹⁰ i podkreślał, że każda kultura ma prawo do istnienia i rozwoju. Wypowiedź ta stanowiła apel do świata o poszanowanie dla tożsamości narodowej i kulturowej jako wartości samej w sobie. Jan Paweł II uważał, że dialog między wiarą a kulturą jest nie tylko możliwy, ale wręcz konieczny, aby Kościół mógł realizować swoją misję w świecie.

Również orędzie papieża do artystów, skierowane w 1999 roku, jest przykładem jego głębokiego przekonania, że sztuka odgrywa kluczową rolę w przybliżaniu człowieka do Boga i ukazywaniu piękna stworzenia. Papież, sam będący poetą i dramaturgiem, uznawał artystów za „strażników piękna”¹¹, które wprowadza człowieka w świat transcendencji. W swoim orędziu Jan Paweł II apelował do twórców, aby ich sztuka nie tylko dostarczała estetycznych przeżyć, ale również inspirowała do poszukiwania prawdy i dobra. To podejście stanowiło dowód

⁵ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae* n. 95, 100; B. Capelli, „Convertitevi”...

⁶ Jan Paweł II, *Veritatis Splendor*, 1993.

⁷ Tamże, n. 95.

⁸ Jan Paweł II, *Discorso all'Organizzazione delle Nazioni Unite per l'Educazione e la Cultura (UNESCO)*, 1980, n. 6, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1980/june/documents/hf_jp-ii_spe_19800602_unesco.html [dostęp: 09.05.2024].

⁹ G. Sale, *Giovanni Paolo II, le religioni e la pace*, <https://www.laciviltacattolica.it/articolo/giovanni-paolo-ii-le-religioni-e-la-pace/> [dostęp: 09.05.2024].

¹⁰ Tamże, n. 6. 8.

¹¹ Jan Paweł II, *List do artystów*, 1999, n. 3, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/letters/1999/documents/hf_jp-ii_let_23041999_artists.html [dostęp: 09.05.2024].

na jego przekonanie, że kultura, sztuka i religia mogą wspólnie działać na rzecz duchowego rozwoju człowieka.

Dialog międzyreligijny

Jan Paweł II jako pierwszy papież w historii, zapoczątkował szeroko rozumiany dialog międzyreligijny, który stał się istotnym elementem jego pontyfikatu. W 1986 roku papież zorganizował historyczne spotkanie przedstawicieli różnych religii w Asyżu¹², podczas którego wspólnie modlono się o pokój. Wydarzenie to było bezprecedensowe i wywołało mieszane reakcje – część katolików uznała je za odważne i potrzebne, natomiast inni krytykowali papieża za zacieranie granic między chrześcijaństwem a innymi religiami. Jan Paweł II argumentował jednak, że modlitwa o pokój jest wspólnym pragnieniem wszystkich ludzi dobrej woli, niezależnie od ich przekonań religijnych¹³.

Kolejnym ważnym wydarzeniem była wizyta Jana Pawła II w meczecie Umajjadów w Damaszku w 2001 roku, gdzie papież oddał hołd muzułmańskiej tradycji i wezwał do dialogu między chrześcijaństwem a islamem. Jan Paweł II stał się pierwszym papieżem, który modlił się w meczecie, co było silnym znakiem jego zaangażowania w budowanie mostów międzyreligijnych. W jego nauczaniu dialog między religiami miał nie być jedynie wymianą poglądów, ale wspólną drogą ku poszukiwaniu pokoju i sprawiedliwości. Papież uznawał różnorodność religii jako wyzwanie, które wymaga otwartości na drugiego człowieka i szacunku dla jego wierzeń¹⁴.

2. Benedykt XVI i racjonalność wiary

Relacja rozumu i wiary

Jednym z najważniejszych punktów nauczania Benedykta XVI jest jego przekonanie, że rozum i wiara są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie się uzupełniają. W swoim słynnym wykładzie w Ratyźbonie w 2006 roku Benedykt XVI podjął temat natury Boga oraz relacji między rozumem a wiarą. Podkreślił, że autentyczna wiara w Boga nigdy nie powinna prowadzić do przemocy, a wręcz przeciwnie – ma być oparta na rozumie i miłości. Papież stwierdził: „Działać

¹² M. Signifredi, *La profetica intuizione di Assisi*, <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2020-10/la-profetica-intuizione-di-assisi.html> [dostęp: 10.05.2024].

¹³ Comunità di Sant'Egidio, *Lo spirito di Assisi. Dalle religioni una speranza di pace*, 2011; E. Canil OFM Conv, „*Spirito di Assisi*” – *Origine, sviluppi e prospettive*, 2016, <https://www.focolaritalia.it/2016/05/31/spirito-di-assisi-origine-sviluppi-e-prospettive/> [dostęp: 10.05.2024].

¹⁴ Jan Paweł II, *Incontro con la Comunità Musulmana nel cortile della Grande Moschea a OMAYYÂDE di Damasco*, 2001, n. 5, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/2001/may/documents/hf_jp-ii_spe_20010506_omayyadi.html [dostęp: 10.05.2024].

w sposób nierozumny jest sprzeczne z naturą Boga”¹⁵. Ten wykład wywołał wiele kontrowersji, zwłaszcza w świecie muzułmańskim, jednak główną intencją Benedykta było ukazanie, że wiara w Boga powinna być zgodna z logiką i otwarta na dialog z nauką.

W encyklice *Fides et Ratio*¹⁶, napisanej jeszcze przed rozpoczęciem pontyfikatu, ale kontynuowanej w nauczaniu, Benedykt XVI wskazywał, że rozum jest niezbędnym elementem do zrozumienia objawienia Bożego. Uważał, że separacja rozumu od wiary prowadzi do fanatyzmu i niezrozumienia samej natury Boga. Benedykt przypominał, że rozumne podejście do wiary pozwala na uniknięcie skrajności oraz sprzyja głębszemu zrozumieniu prawdy. Jak podkreślał, „wiara bez rozumu prowadzi do irracjonalności, a rozum bez wiary traci orientację”¹⁷.

Kultura i kryzys relatywizmu

Benedykt XVI często ostrzegał przed relatywizmem moralnym, który uznawał za jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla współczesnej cywilizacji. W swojej homilii inauguracyjnej, wygłoszonej na początku pontyfikatu w 2005 roku, papież mówił o „dyktaturze relatywizmu”¹⁸, która niszczy zdolność człowieka do rozróżniania dobra i zła. Według Benedykta XVI, relatywizm stawia subiektywne odczucia człowieka ponad obiektywną prawdę, co prowadzi do zaniku stałych wartości moralnych i rozmycia zasad etycznych.

W encyklice *Caritas in Veritate*¹⁹ papież skrytykował współczesny kapitalizm i globalizację, w której wartości ekonomiczne stają się nadrzędne wobec ludzkich potrzeb. Wskazywał, że społeczeństwa, które opierają się wyłącznie na materialnym sukcesie i technologii, tracą swoje człowieczeństwo. W encyklice tej Benedykt XVI wzywał do budowania społeczeństwa opartego na prawdzie, solidarności i miłości. Podkreślił, że prawdziwy postęp społeczny jest możliwy tylko wtedy, gdy kultura i gospodarka będą oparte na wartościach etycznych. Jak pisał, „prawda jest światłem, które nadaje sens i wartość miłości”²⁰. Przesłanie to miało podkreślić, że bez solidnych fundamentów etycznych współczesna cywilizacja grozi upadkiem wartości, a tym samym – moralnym i duchowym kryzysem.

¹⁵ Benedykt XVI, *Incontro con Rappresentanti della scienza*, Regensburg 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg.html [dostęp: 10.05.2024].

¹⁶ Jan Paweł II, *Fides et Ratio*, 1998.

¹⁷ Tamże, n. 48.

¹⁸ Benedykt XVI, *Omelia di Santa Messa imposizione del pallio e consegna dell'anello pescatore per l'inizio del Ministero Petriano del Vescovo di Roma*, 24.04.2005, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato.html [dostęp: 10.05.2025].

¹⁹ Benedykt XVI, *Caritas in Veritate*, 2009.

²⁰ Tamże, n. 3.

Ekumenizm i dialog międzyreligijny

Podobnie jak Jan Paweł II, Benedykt XVI był gorącym zwolennikiem dialogu międzyreligijnego, ale w jego podejściu widoczne były pewne różnice. Benedykt przywiązywał większą wagę do ochrony tożsamości chrześcijańskiej i zaznaczał, że dialog z innymi religiami musi być prowadzony z pełnym zrozumieniem własnej wiary i w poszanowaniu jej specyfiki. W 2011 roku podczas wizyty w Asyżu, w przemówieniu do przedstawicieli różnych religii, papież zaznaczył, że dialog nie polega na rezygnacji z własnych przekonań, ale na wspólnym dążeniu do pokoju i wzajemnym szacunku. Papież powiedział: „Musimy pamiętać, że prawda jest fundamentem dialogu. Tylko na tej podstawie możemy budować prawdziwy pokój”²¹. Podczas spotkań międzyreligijnych papież podejmował trudne tematy, takie jak kwestia wolności religijnej i prawa do głoszenia swojej wiary. Na przykład w swoim przemówieniu do korpusu dyplomatycznego w 2006 roku Benedykt XVI stwierdził, że „dialog międzyreligijny powinien szanować wolność religijną jako podstawowe prawo człowieka”²². W ten sposób papież wyrażał przekonanie, że dialog jest możliwy, gdy opiera się na równości i wzajemnym poszanowaniu godności osoby ludzkiej.

3. Wspólne wartości w nauczaniu obu papieży

Centralność Chrystusa

Zarówno Jan Paweł II, jak i Benedykt XVI głęboko wierzyli, że Chrystus jest centrum życia chrześcijańskiego i fundamentem, wokół którego Kościół powinien koncentrować swoje nauczanie i działania. Jan Paweł II rozpoczął swój pontyfikat słowami „Otwórzcie drzwi Chrystusowi!”²³ i przez całe swoje nauczanie podkreślał, że Chrystus jest jedynym Zbawicielem człowieka. W encyklice *Redemptor Hominis* pisał: „Człowiek nie może zrozumieć samego siebie bez Chrystusa”²⁴, co podkreślało, że tylko w świetle Bożej miłości człowiek może poznać swoje powołanie i godność.

²¹ Benedykt XVI, *Giornata di riflessione, dialogo e preghiera per la pace e la giustizia del mondo "Pellegrini della verità pellegrini della pace"* 27.10.2011, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/october/documents/hf_ben-xvi_spe_20111027_assisi.html, [dostęp: 10.05.2024].

²² Benedykt XVI, *Discorso al corpo diplomatico accreditato presso la Santa Sede*, 9 gennaio 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20060109_diplomatic-corps.html [dostęp: 10.05.2024].

²³ Jan Paweł II, *Homilia na rozpoczęcie pontyfikatu*, 22 października 1978, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1978/documents/hf_jp-ii_hom_19781022_inizio-pontificato.html [dostęp: 11.05.2024].

²⁴ Jan Paweł II, *Redemptor Hominis*, 1979, n. 10.

Benedykt XVI, choć bardziej teologicznie skoncentrowany, także uczynił Chrystusa centralnym punktem swojego nauczania. W encyklice *Deus Caritas Est* (Bóg jest Miłością), papież pisał o miłości Boga objawionej w Chrystusie jako najwyższym przejawie Bożej obecności w świecie. Benedykt podkreślał, że Chrystus jest „obliczem miłosiernego Boga”²⁵, a jego życie i ofiara stanowią wzór dla każdego chrześcijanina. W ten sposób obaj papieże wzywali wiernych do pogłębiania relacji z Chrystusem, ponieważ to On jest źródłem miłości i prawdziwego człowieczeństwa.

Przemówienia Benedykta XVI do młodzieży podczas Światowych Dni Młodzieży również koncentrowały się na Chrystusie jako źródle nadziei i fundamentu życia. Papież zachęcał młodych, aby budowali swoje życie na wierze w Chrystusa, który jest jedynym prawdziwym przewodnikiem w obliczu współczesnych wyzwań. W Sydney w 2008 roku Benedykt XVI mówił: „Bądźcie świadkami Chrystusa, jedynej prawdy, która może nadać sens waszemu życiu”²⁶.

Obrona prawdy

Jednym z kluczowych wątków wspólnych dla obu papieży była obrona prawdy jako fundamentu autentycznej wolności i moralności. Jan Paweł II w encyklice *Veritatis Splendor* wyjaśniał, że prawda moralna jest niezmienna i że człowiek jest powołany do jej odkrywania oraz życia według jej zasad. Papież zaznaczał, że odrzucenie obiektywnej prawdy prowadzi do moralnego relatywizmu, który niszczy autentyczne wartości i godność człowieka. Stwierdził: „Prawda jest fundamentem, bez którego wolność staje się iluzją”²⁷. Jan Paweł II uważał, że poszukiwanie prawdy jest nieodłączną częścią ludzkiej natury i kluczem do pełni człowieczeństwa.

Benedykt XVI kontynuował tę myśl, ostrzegając przed „dyktaturą relatywizmu”²⁸, który zastępuje prawdę subiektywnymi przekonaniem. W jednym ze swoich przemówień mówił, że współczesne społeczeństwo często odrzuca prawdę jako coś absolutnego, co prowadzi do chaosu moralnego. W encyklice *Caritas in Veritate* Benedykt XVI podkreślał, że prawdziwa miłość jest możliwa tylko

²⁵ Benedykt XVI, *Deus Caritas Est*, 2005, n. 1, 15.

²⁶ Benedykt XVI, *Viaggio Apostolico a Sydney in occasione della XXIII Giornata Mondiale della Gioventù*, Molo di Barangaroo di Sydney, 17 luglio 2008, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/july/documents/hf_ben-xvi_spe_20080717_barangaroo.html [dostęp: 11.05.2024].

²⁷ Jan Paweł II, *Veritatis Splendor*, n. 32, 33, 34.

²⁸ J. Ratzinger, *Omelia nella «Missa pro eligendo Romano Pontifice»*, „Acta Apostolicae Sedis” (AAS), 2005, nr 97, s. 685-689; P. Ivanecký, *La critica di Benedetto XVI al relativismo odierno*, „Teología y Vida” 2014, nr 55, s. 173-179; J. L. Narvaja, *Benedetto XVI e il problema del «relativismo» nella pastorale ecclesiale*, <https://www.laciviltacattolica.it/articolo/benedetto-xvi-e-il-problema-del-relativismo-nella-pastorale-ecclesiale/> [dostęp: 11.05.2024].

w świetle prawdy i że bez niej człowiek jest zagubiony. Pisał: „Miłość bez prawdy staje się sentymentalizmem, a prawda bez miłości jest zimna i bezduszna”²⁹.

Obaj papieże uważali, że Kościół ma szczególne powołanie do głoszenia prawdy, która wyzwala i daje człowiekowi pełnię życia. W ich nauczaniu prawda nie była tylko filozoficznym pojęciem, ale żywą rzeczywistością zakorzenioną w osobie Chrystusa. Jan Paweł II i Benedykt XVI wierzyli, że tylko poprzez odkrywanie i respektowanie prawdy człowiek może osiągnąć prawdziwą wolność.

Kultura życia

Jan Paweł II i Benedykt XVI byli jednymi z najbardziej stanowczych obrońców życia ludzkiego i promotorami tzw. „kultury życia”. Jan Paweł II w encyklice *Evangelium Vitae* zdecydowanie potępił aborcję, eutanazję i wszelkie praktyki zagrażające życiu ludzkiemu. Papież uważał, że każde życie ludzkie, od poczęcia aż do naturalnej śmierci, jest święte i powinno być chronione. W *Evangelium Vitae* pisał: „Człowiek, stworzony na obraz Boga, zasługuje na szacunek i ochronę od pierwszego momentu istnienia”³⁰.

Benedykt XVI podtrzymywał nauczanie Jana Pawła II o ochronie życia, podkreślając, że życie ludzkie jest darem Boga i że współczesna cywilizacja musi odrzucić praktyki zagrażające życiu. W encyklice *Deus Caritas Est* Benedykt pisał o miłości jako fundamencie życia ludzkiego, który wyklucza wszelkie formy przemocy wobec człowieka, w tym aborcję i eutanazję. W jednym z przemówień podczas wizyty w Bundestagu w 2011 roku Benedykt XVI podkreślił, że „prawa człowieka nie mogą być manipulowane według interesów politycznych”, a podstawowe prawo do życia jest niezbywalne i powinno być chronione przez prawo³¹.

Obaj papieże nawoływali do stworzenia „cywilizacji miłości”, w której życie ludzkie jest szanowane i chronione. Wskazywali, że promocja życia jest podstawą zdrowego społeczeństwa i że Kościół ma szczególną misję w obronie najsłabszych i najbardziej bezbronnych. Wspólne zaangażowanie Jana Pawła II i Benedykta XVI na rzecz „kultury życia” nie ograniczało się do deklaracji, ale miało również wymiar praktyczny poprzez wsparcie dla organizacji pro-life i promowanie wartości prorodzinnych.

²⁹ Benedykt XVI, *Caritas in Veritate*, nn. 3, 4; A. Valloni, „Caritas in Veritate”. Senza verità, la carità scivola nel sentimentalismo, <https://www.frontierarieti.com/81-caritas-in-veritate-senza-verita-la-carita-scivola-nel-sentimentalismo/> [dostęp: 11.05.2024].

³⁰ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae*, n. 2. 35.

³¹ Benedykt XVI, *Discorso del Santo Padre, Visita al Parlamento Federale, Reichstag di Berlino 22 settembre 2011*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html [dostęp: 11.05.2024].

4. Przykłady wpływu na społeczeństwa

Wpływ nauczania Jana Pawła II na upadek komunizmu

Jan Paweł II odegrał kluczową rolę w procesie, który doprowadził do upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Jego pontyfikat rozpoczął się w 1978 roku, w czasach, gdy Polska i inne kraje regionu pozostawały pod wpływem reżimów komunistycznych, które ograniczały wolność religijną, represjonowały opozycję i promowały ideologię materialistyczną. Jego pierwsza pielgrzymka do Polski w 1979 roku stała się impulsem dla rodzącego się ruchu „Solidarność”, który w 1980 roku oficjalnie zorganizował strajk w Stoczni Gdańskiej, wkrótce przeradzając się w masowy ruch społeczny walczący o prawa pracowników i wolność obywatelską³².

Podczas pielgrzymki do Polski Jan Paweł II wygłosił słynne słowa: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!”³³. Te słowa stały się symbolem nadziei i odrodzenia, a ich oddźwięk rozbrzmiewał w sercach milionów Polaków. Papież dawał ludziom odwagę, przypominając im o ich godności i prawach człowieka. W kolejnych latach papież kontynuował swoje wsparcie dla „Solidarności” i innych ruchów wolnościowych, angażując się także za kulisami, utrzymując kontakt z liderami światowymi, takimi jak Ronald Reagan, aby wspólnie wywierać presję na ZSRR.

Znaczenie Jana Pawła II dla upadku komunizmu zostało uznane przez wielu historyków, a jego wizyta w Polsce w 1979 roku uznawana jest za punkt zwrotny, który doprowadził do osłabienia reżimów komunistycznych. W 1989 roku, dekadę po pierwszej pielgrzymce papieża do Polski, komunizm w Europie upadł, a Polska odzyskała pełną suwerenność. Wpływ papieża na upadek komunizmu nie ograniczał się jedynie do jego kraju – jego nauczanie inspirowało także opozycjonistów w innych krajach bloku wschodniego, dodając odwagi do walki o prawa człowieka i wolność religijną³⁴.

³² P. Ruvigliani, *Giovanni Paolo II e il colpo decisivo al Muro di Berlino*, <https://www.lumsa-news.it/giovanni-paolo-ii-e-il-colpo-decisivo-al-muro-di-berlino/> [dostęp: 11.09.2025]; E. Blanchi, *Il contributo di Giovanni Paolo II nella caduta del Comunismo*, <https://www.fattiperlastoria.it/giovanni-paolo-ii-caduta-comunismo/> [dostęp: 11.05.2024].

³³ Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy Św. odprawionej na Placu Zwycięstwa w Warszawie w sobotę 2 czerwca 1979 r.*, <https://www.ekai.pl/dokumenty/homilia-jana-pawla-ii-wygloszona-podczas-mszy-sw-na-placu-zwyciestwa/> [dostęp: 12.05.2024].

³⁴ W. Rędzioch, 1979, *quella omelia a Varsavia di Giovanni Paolo II che cambiò la storia*, <https://www.acistampa.com/story/11539/1979-quella-omelia-a-varsavia-di-giovanni-paolo-ii-a-varsavia-che-cambio-la-storia-11539> [dostęp: 12.05.2024].

Rola Benedykta XVI w obronie wartości chrześcijańskich w Europie

Benedykt XVI, papież o głębokim intelektualnym zapleczu, zwrócił szczególną uwagę na kryzys wartości w Europie. Jego pontyfikat przypadł na czas, kiedy Europa borykała się z problemem relatywizmu moralnego i sekularyzacji. Papież często podkreślał, że Europa, która ma korzenie chrześcijańskie, potrzebuje odnowy moralnej i duchowej.³⁵ W przemówieniach do Parlamentu Europejskiego i przywódców państwowych, Benedykt nawoływał do refleksji nad fundamentami cywilizacji europejskiej i zachowania tożsamości chrześcijańskiej kontynentu.

Podczas wizyty w Bundestagu w 2011 roku Benedykt XVI wygłosił znaczące przemówienie, w którym zaznaczył, że prawo powinno być oparte na rozumie i naturze ludzkiej, a nie na chwilowych trendach. Mówił: „Nie to, co użyteczne, ale to, co słuszne, powinno być miernikiem prawa”³⁶. To przesłanie miało na celu przypomnienie, że wartości moralne i etyczne są fundamentem zdrowego społeczeństwa, a relatywizm niszczy tę równowagę, prowadząc do chaosu.

Benedykt XVI prowadził dialog z liderami politycznymi, nawołując do przyjęcia wartości chrześcijańskich jako integralnej części europejskiego dziedzictwa. W 2006 roku w przemówieniu do Rady Europy papież mówił o potrzebie uznania wartości godności osoby ludzkiej, solidarności oraz praw człowieka, które powinny stanowić fundament integracji europejskiej³⁷. Był przekonany, że tylko silne oparcie na tradycji chrześcijańskiej może przeciwstawić się współczesnym problemom, takim jak konsumpcjonizm, indywidualizm czy dehumanizacja życia społecznego.

Dziedzictwo dla współczesnej kultury i nauki

Nauczanie Jana Pawła II i Benedykta XVI miało znaczący wpływ na współczesną kulturę i naukę, zwłaszcza poprzez ich refleksje na temat człowieka, etyki oraz relacji między nauką a wiarą. Jan Paweł II, jako promotor dialogu między nauką a religią, w swoich przemówieniach i dokumentach wskazywał, że prawdziwy rozwój nauki powinien respektować godność człowieka i jego integralność moralną. Przykładem jest list do Papieskiej Akademii Nauk z 1996 roku, w którym papież podkreślił, że Kościół katolicki nie odrzuca teorii ewolucji, o ile jest ona zgodna z przekonaniem, że człowiek został stworzony na obraz Boga. Jan

³⁵ C. Sanguinetti, *La Chiesa non può abbandonare l'Europa a se stessa*, <https://www.tempi.it/benedetto-xvi-chiesa-abbandonare-europa-a-se-stessa/> [dostęp: 12.09.2024]; A. Piccico, *Benedetto XVI e la sua idea di vera Europa*, <https://secondotempo.cattolicanews.it/news-benedetto-xvi-e-la-sua-idea-di-vera-europa> [dostęp: 12.05.2024].

³⁶ Benedykt XVI, *Discorso del Santo Padre, Visita al Parlamento Federale, Reichstag di Berlino*.

³⁷ Benedykt XVI, *Discorso del Santo Padre ai partecipanti al Convegno promosso dal Partito Popolare Europeo, 30 marzo 2006*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/march/documents/hf_ben-xvi_spe_20060330_eu-parliamentarians.html [dostęp: 12.05.2024].

Paweł II starał się budować mosty między teologią a naukami przyrodniczymi, co zyskało mu uznanie w środowiskach naukowych³⁸.

Benedykt XVI kontynuował ten dialog, wzywając do odpowiedzialnego korzystania z technologii i poszukiwania prawdy. Jego nauczanie skupiało się na potrzebie zachowania harmonii między nauką a etyką, co było szczególnie widoczne w encyklice *Caritas in Veritate*. Papież pisał o tym, że rozwój technologiczny i gospodarczy powinien służyć dobru człowieka, a nie prowadzić do jego uprzedmiotowienia³⁹. Benedykt XVI wzywał naukowców do refleksji nad etycznymi skutkami ich pracy i przypominał, że człowiek nie może być sprowadzany do roli obiektu eksperymentów.

Inspiracja dla przyszłych pokoleń

Dziedzictwo obu papieży nadal inspiruje nowe pokolenia, szczególnie młodych ludzi, którzy poszukują prawdy i chcą działać na rzecz pokoju i sprawiedliwości. Jan Paweł II, zapoczątkowując Światowe Dni Młodzieży, przekazał młodym przesłanie nadziei i zachęty do budowania lepszego świata. Jego apel do młodych, by byli „stróżami poranka” oraz „świadkami Chrystusa”, nadał ich życiu głęboki sens, wzywając ich do działania opartego na wierze i wartościach chrześcijańskich.

Benedykt XVI również wielokrotnie podkreślał rolę młodzieży w kształtowaniu przyszłości⁴⁰. Podczas Światowych Dni Młodzieży w Sydney w 2008 roku mówił o tym, że młodzi ludzie są nadzieją Kościoła i świata. Papież nawoływał ich, aby byli świadkami prawdy, odwagi i nadziei, w świecie, który często relatywizuje wartości i zapomina o duchowym wymiarze życia. Jego nauczanie stało się inspiracją dla wielu młodych katolików, którzy odnajdują w nim fundament dla własnej drogi duchowej i społecznej⁴¹.

³⁸ Jan Paweł II, *Messaggio del Santo Padre ai Partecipanti alla Plenaria della Pontificia Accademia delle Scienze*, 22 ottobre 1996, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/pont_messages/1996/documents/hf_jp-ii_mes_19961022_evoluzione.html [dostęp: 13.05.2024].

³⁹ A. Vallini, *Luomo al centro della «Caritas in veritate». Una boccata d'ossigeno per il mondo*, https://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/239q04a1.html [dostęp: 13.05.2024]; *Papa Benedetto XVI: la passione per l'uomo*, <https://www.vitaepensiero.it/news-consigli-di-lettura-papa-benedetto-xvi-la-passione-per-luomo-6059.html> [dostęp: 13.05.2024].

⁴⁰ M. Introvigne, *Perché Benedetto XVI spera nei giovani*, <https://lanuovabq.it/it/pdf/perche-benedetto-xvi-spera-nei-giovani> [dostęp: 13.05.2024].

⁴¹ Benedykt XVI, *Veglia con i giovani, Discorso del Santo Padre, Ippodromo di Randwick, 19 luglio 2008*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/july/documents/hf_ben-xvi_spe_20080719_vigil.html [dostęp: 13.05.2024].

Zakończenie

Nauczanie Jana Pawła II i Benedykta XVI stanowi niezwykle ważny element współczesnego rozumienia relacji między wiarą, teologią a kulturą. Obaj papieże, mimo różnic w stylu i podejściu, kierowali swoje przesłanie ku głębokiemu zrozumieniu i ochronie godności człowieka, a ich wizje i wartości mają wciąż aktualne znaczenie w dzisiejszym świecie.

Jan Paweł II, jako pierwszy papież z Polski, z niezwykłą pasją i charyzmą stał się symbolem nadziei dla milionów ludzi. Jego głos przyczynił się do obalenia komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej i obrony praw człowieka w kontekście totalitarnych reżimów. Przez całe swoje nauczanie podkreślał wartość osobistych relacji, solidarności i odpowiedzialności społecznej. Jego przesłanie o miłości, prawdzie i wartości życia ludzkiego kształtowało nie tylko Polskę, ale także wpłynęło na całą Europę, inspirując ludzi do walki o wolność i sprawiedliwość.

Benedykt XVI, w swoim pontyfikacie, podejmował wyzwania związane z rosnącym relatywizmem moralnym i sekularyzacją w społeczeństwie europejskim. Jego teologiczne podejście oraz zaangażowanie w dialog międzyreligijny były ukierunkowane na budowanie mostów między różnymi tradycjami religijnymi i promowanie wartości chrześcijańskich jako fundamentu współczesnej cywilizacji. Benedykt XVI przypominał, że prawda, miłość i rozum są kluczowe dla zrozumienia i przywrócenia harmonii w złożonym świecie, w którym żyjemy.

Wspólne wartości, które obaj papieże promowali – centralność Chrystusa, obrona prawdy oraz kultura życia – pozostają aktualne i stanowią fundament dla współczesnych katolików w ich dążeniu do sprawiedliwości społecznej, ochrony życia oraz promowania praw człowieka. W obliczu współczesnych wyzwań, takich jak kryzys tożsamości, walka z ubóstwem, problemy ekologiczne czy konflikty zbrojne, przesłanie Jana Pawła II i Benedykta XVI może być dla dzisiejszych wiernych inspiracją do działania.

Ich dziedzictwo nie tylko kształtuje współczesny Kościół, ale również stanowi punkt odniesienia dla przyszłych pokoleń. Wartości, które głosili, mogą stać się drogowskazem dla młodych ludzi, którzy poszukują sensu w świecie pełnym sprzeczności. W czasach niepewności i kryzysu, nauczanie obu papieży przypomina, że wiara nie jest tylko sprawą osobistą, ale ma także wymiar społeczny, wymagający odpowiedzialności i działania na rzecz dobra wspólnego.

Kończąc, można powiedzieć, że Jan Paweł II i Benedykt XVI pozostawili nam nie tylko bogate nauczanie, ale także przykład autentycznego życia w wierze, które inspiruje nas do poszukiwania prawdy, miłości i pokoju w naszym codziennym życiu. Ich przesłanie o nadziei i odwadze powinno mobilizować nas do działania w imię wartości, które budują społeczeństwo oparte na poszanowaniu dla godności każdej osoby, bez względu na jej pochodzenie, wiarę czy przekonania.

References

Bibliografia

- Benedykt XVI, *Caritas in Veritate*, 2009.
- Benedykt XVI, *Deus Caritas Est*, 2005, n. 1, 15.
- Benedykt XVI, *Discorso al corpo diplomatico accreditato presso la Santa Sede*, 9 gennaio 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20060109_diplomatic-corps.html [dostęp: 10.05.2025].
- Benedykt XVI, *Discorso del Santo Padre ai partecipanti al Convegno promosso dal Partito Popolare Europeo*, 30 marzo 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/march/documents/hf_ben-xvi_spe_20060330_eu-parliamentarians.html [dostęp: 12.05.2025].
- Benedykt XVI, *Discorso del Santo Padre, Visita al Parlamento Federale, Reichstag di Berlino 22 settembre 2011*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html [dostęp: 11.05.2025].
- Benedykt XVI, *Giornata di riflessione, dialogo e preghiera per la pace e la giustizia del mondo "Pellegrini della verità pellegrini della pace"* 27.10.2011, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/october/documents/hf_ben-xvi_spe_20111027_assisi.html [dostęp: 10.05.2025].
- Benedykt XVI, *Incontro con Rappresentanti della scienza*, Regensburg 2006, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg.html [dostęp: 10.05.2025].
- Benedykt XVI, *Omelia di Santa Messa imposizione del pallio e consegna dell'anello pescatore per l'inizio del Ministero Petriano del Vescovo di Roma*, 24.04.2005, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato.html [dostęp: 10.05.2025].
- Benedykt XVI, *Veglia con i giovani, Discorso del Santo Padre, Ippodromo di Randwick*, 19 luglio 2008, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/july/documents/hf_ben-xvi_spe_20080719_vigil.html [dostęp: 13.05.2025].
- Benedykt XVI, *Viaggio Apostolico a Sydney in occasione della XXIII Giornata Mondiale della Gioventù*, Molo di Barangaroo di Sydney, 17 luglio 2008, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/july/documents/hf_ben-xvi_spe_20080717_barangaroo.html [dostęp: 11.05.2025].
- Blanchi E., *Il contributo di Giovanni Paolo II nella caduta del Comunismo*, <https://www.fattiperlastoria.it/giovanni-paolo-ii-caduta-comunismo/> [dostęp: 11.05.2025].
- Canil E. OFM Conv, *"Spirito di Assisi" – Origine, sviluppi e prospettive*, 2016, <https://www.focolaritalia.it/2016/05/31/spirito-di-assisi-origine-sviluppi-e-prospettive/> [dostęp: 10.05.2025].
- Capelli B., *"Convertitevi": 25 anni fa il grido di Giovanni Paolo II contro la mafia*, <https://www.vaticannews.va/it/chiesa/news/2018-05/giovanni-paolo-ii-mafia-agrigento-convertitevi.html> [dostęp: 09.05.2025].
- Comunità di Sant'Egidio, *Lo spirito di Assisi. Dalle religioni una speranza di pace*, 2011.
- Introvigne M., *Perché Benedetto XVI spera nei giovani*, <https://lanuovabq.it/it/pdf/perche-benedetto-xvi-spera-nei-giovani> [dostęp: 13.05.2025].
- Ivaneký P., *La critica di Benedetto XVI al relativismo odierno*, "Teología y Vida" 2014, nr 55, s. 173-179.
- Jan Paweł II, *Discorso all'Organizzazione delle Nazioni Unite per l'Educazione e la Cultura (UNESCO)*, 1980, n. 6, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1980/june/documents/hf_jp-ii_spe_19800602_unesco.html [dostęp: 09.05.2025].

- Jan Paweł II, *Evangelium Vitae*, 1995.
- Jan Paweł II, *Fides et Ratio*, 1998.
- Jan Paweł II, *Homilia na rozpoczęcie pontyfikatu*, 22 października 1978, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1978/documents/hf_jp-ii_hom_19781022_inizio-pontificato.html [dostęp: 11.05.2025].
- Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy Św. odprawionej na Placu Zwycięstwa w Warszawie w sobotę 2 czerwca 1979 r.*, <https://www.ekai.pl/dokumenty/homilia-jana-pawla-ii-wygloszona-podczas-mszy-sw-na-placu-zwyciestwa/> [dostęp: 12.05.2025].
- Jan Paweł II, *Incontro con la Comunità Musulmana nel cortile della Grande Moschea a OMAYYÂDE di Damasco*, 2001, n. 5, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/2001/may/documents/hf_jp-ii_spe_20010506_omayyadi.html [dostęp: 10.05.2025].
- Jan Paweł II, *List do artystów*, 1999, n. 3, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/letters/1999/documents/hf_jp-ii_let_23041999_artists.html [dostęp: 09.05.2025].
- Jan Paweł II, *Messaggio del Santo Padre ai Partecipanti alla Plenaria della Pontificia Accademia delle Scienze*, 22 ottobre 1996, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/pont_messages/1996/documents/hf_jp-ii_mes_19961022_evoluzione.html [dostęp: 13.05.2025].
- Jan Paweł II, *Redemptor Hominis*, 1979.
- Jan Paweł II, *Veritatis Splendor*, 1993.
- Kopiec M. A. OFM, *Sacralità della vita umana nell'Enciclica di Giovanni Paolo II "Evangelium Vitae" – 25 anni dalla promulgazione*, „Teologia w Polsce” 2019, 13,2, ss. 111-140.
- Narvaja J. L., *Benedetto XVI e il problema del «relativismo» nella pastorale ecclesiale*, <https://www.laciviltacattolica.it/articolo/benedetto-xvi-e-il-problema-del-relativismo-nella-pastorale-ecclesiale/> [dostęp: 11.05.2025].
- Papa Benedetto XVI: la passione per l'uomo*, <https://www.vitaepensiero.it/news-consigli-di-lettura-papa-benedetto-xvi-la-passione-per-luomo-6059.html> [dostęp: 13.05.2025].
- Papisca A., *Omaggio a Giovanni Paolo II – costruttore di pace – all'insegna di tutti i diritti umani per tutti*, <https://unipd-centrodirittiumani.it/it/temi/omaggio-a-giovanni-paolo-ii-costruttore-di-pace-allinsegna-di-tutti-i-diritti-umani-per-tutti> [dostęp: 09.05.2025].
- Piccico A., *Benedetto XVI e la sua idea di vera Europa*, <https://secondotempo.cattolicanews.it/news-benedetto-xvi-e-la-sua-idea-di-vera-europa> [dostęp: 12.05.2025].
- Ratzinger J., *Omelia nella «Missa pro eligendo Romano Pontifice»*, „Acta Apostolicae Sedis” (AAS), 2005, nr 97, s. 685-689.
- Rędzioch W., 1979, *quella omelia a Varsavia di Giovanni Paolo II che cambiò la storia*, <https://www.acistampa.com/story/11539/1979-quella-omelia-a-varsavia-di-giovanni-paolo-ii-a-varsavia-che-cambio-la-storia-11539> [dostęp: 12.05.2025].
- Ruvigliani P., *Giovanni Paolo II e il colpo decisivo al Muro di Berlino*, <https://www.lumsanews.it/giovanni-paolo-ii-e-il-colpo-decisivo-al-muro-di-berlino/> [dostęp: 11.09.2025].
- Sale G., *Giovanni Paolo II, le religioni e la pace*, <https://www.laciviltacattolica.it/articolo/giovanni-paolo-ii-le-religioni-e-la-pace/> [dostęp: 09.05.2025].
- Sanguinetti C., *La Chiesa non può abbandonare l'Europa a se stessa*, <https://www.tempi.it/benedetto-xvi-chiesa-abbandonare-europa-a-se-stessa/> [dostęp: 12.09.2024].
- Signifredi M., *La profetica intuizione di Assisi*, <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2020-10/la-profetica-intuizione-di-assisi.html> [dostęp: 10.05.2025].
- Un grido nacque del cuore: la testimonianza di Giovanni Paolo II contro la «civiltà della morte»*, <http://www.centrostudifrancescani.it/site/2012/04/un-grido-nacque-del-cuore-la-testimonianza-di-giovanni-paolo-ii-contro-la-civilta-della-morte/> [dostęp: 09.05.2025].

- Valloni A., *“Caritas in Veritate”*. *Senza verità, la carità scivola nel sentimentalismo*, <https://www.frontierarieti.com/81-caitas-in-veritate-senza-verita-la-carita-scivola-nel-sentimentalismo/> [dostęp: 11.05.2025].
- Vallini A., *L'uomo al centro della «Caritas in veritate»*. *Una boccata d'ossigeno per il mondo*, https://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/239q04a1.html [dostęp: 13.05.2025].